

4. *Буричко З. О.* Ліберальна держава і громадянське суспільство як механізми узгодження ідентичностей та регулювання політичних і соціальних відносин // Наукові праці Чорноморського держ. університету імені Петра Могили Сер.: Політологія. – 2011. – Т. 155. Випуск 143. – С. 27-31. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/ujrh/npchdupl_2011_155_143_7
5. *Крупнов Ю.* Почему либеральная империя в России не получится? – Режим доступу : www.krounov.ru/5/215_1.shtm
6. *Русанова М.* Историчний розвиток ліберального імперіалізму у роботах Роберта Купера // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені В. Гнатюка. Сер.: Історія. – 2016. – В. 1. – № 8.
7. *Рябов С. Г.* Політологія: словник понять і термінів / Сергій Геннадійович Рябов. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Видавничий дім “КМ Академія”, 2001. – 256 с.
8. *Фергюсон Н.* Империя. Чем современный мир обязан Британии “Астрель”. / Н. Фергюсон. – Москва. – Режим доступу : www.klex.ru/go
9. *Чубайс А. Б.* Либеральная империя – это ориентир, далеко уходящий за пределы 2008 года / А. Б. Чубайс // Профиль – 2003. – Режим доступу: <http://monop.livejournal.com/134659.html>

Бучма О. В.
*професор кафедри теорії та історії держави і права
 Національного педагогічного університету
 імені М. П. Драгоманова,
 кандидат філософських наук, доцент
 (м. Київ)*

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА І СВІТОГЛЯДНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ ВИМІРИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВНОСТІ

Свобода як здатність діяти у відповідності з власними інтересами, потребами, цілями детермінує не лише наявну (нинішню), а й майбутню суспільно-правову реальність та визначає в ній місце людини. Гарантована й забезпечена позитивним правом можливість реалізації суб'єктивного права є головним показником демократичності, цивілізованості, гуманності держави. Й навпаки – обмеження, заперечення чи звуження прав і свобод, зокрема юридичними засобами створює ґрунт для руйнування держави, а суспільство позбавляє майбутнього.

Свобода – виключне право суб'єкта на вибір траєкторії власного буття, що реалізується в системі суспільних відносин. А це означає, що права і свободи одного суб'єкта в процесі їх реалізації можуть зіштовхуватися з правами і свободами іншого. Останнє потребує, з одного боку, чіткого визначення меж прав і свобод, а з другого – їх (прав і свобод) врегулювання різноманітними засобами – економічними, політичними, моральними, правовими тощо.

У 1991 році Україна добровільно відмовилася від тоталітарної моделі системи управління, відновила державний суверенітет, а згодом проголосила себе

демократичною, соціальною, правовою державою, закріпивши на конституційному рівні принцип пріоритету прав і свобод людини. Відтак, перед молодого державою постала проблема розробки програми самостійного забезпечення правового регулювання реалізації прав і свобод людини в нових геополітичних умовах і при цьому уникнути та не допустити виникнення підстав для повернення до тоталітаризму, де принципи верховенства права та законності підмінялися політичною доцільністю та підпорядковувалися панівній ідеології.

Проблема правового забезпечення державного функціонування (актуальність якої викристалізується через століття і загострюється нині в умовах руйнації системи міжнародного права, викликів українській державності, загроз системі колективної регіональної та глобальної безпеки де військова агресія, порівняно навіть з недалеким минулим, стала найбільш небезпечною з них) потребує все більшої уваги та нагального вирішення.

З проголошенням незалежності реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб'єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого глобалізаційним контуром.

Сформульована (визначена) зовнішньополітична доктрина Української держави спрямована на реалізацію, передусім, національних завдань, з одного боку, у міждержавних відносинах, з другого – через участь в універсальних і регіональних міжнародних організаціях в інтересах українського народу – громадян України всіх національностей.

В Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року визнається перевага загальнолюдських цінностей над класовими і пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Керуючись цим 1 листопада 1991 року Верховна Рада України прийняла "Декларацію прав національностей України", в якій з поміж іншого закріплювалося, що "усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів". Невдовзі, 5 грудня 1991 року Верховна Рада України приймає звернення "До парламентів і народів", в якому формулюється характер держави та визначаються засади міждержавних відносин України і, зокрема, зазначається, що "Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права, свободу релігійних переконань".

28 червня 1996 року Верховна рада України від імені Українського народу "усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями" прийняла основний, головний закон,

невід’ємний атрибут держави – Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху.

Власне, сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року є актом усвідомлення “відповідальності перед Богом” (КУ, преамбула), що є підтвердженням значимості релігійного чинника не тільки в історії українського державотворення та сучасного її стану, але й його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє. Передусім, констатовано, що держава сприяє консолідації і розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (КУ, ст. 11). Це є ознакою релігійного плюралізму. Гарантоване право на свободу світогляду і віросповідання та закріплений правовий режим Церкви в Україні: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від Церкви” (КУ, ст. 35). Заборонена діяльність політичних партій, що розпалюють релігійну ворожнечу (КУ, ст. 37). Обов’язки держави щодо релігійних організацій та обов’язки релігійних організацій перед державою і суспільством визначені в законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Зв’язковою ланкою між Церквою і державою є Державний орган у справах релігії, який має забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і Церкви (ст. 30).

Нині в Україні формується нова суспільна (правова і релігійна) реальність. Ознакою якої є звільнення від ідеологічних міфів і догм та творення громадянського суспільства. Точкою дотику релігійної, державної і правової реальності є створення можливостей становлення загальнолюдських ціннісних орієнтацій і духовних перспектив шляхом усунення протиріч у духовному житті та подолання морального й правового нігілізму

Громадянське суспільство як система суспільних інститутів (сім’я, Церква, система освіти і науки, професійні об’єднання) має забезпечити можливість реалізації потреб і інтересів окремих індивідів і колективів. Таким чином, уможлиблюється впровадження “моральної арифметики” Ієремії Бенґама (“Найбільше щастя для найбільшої кількості людей”), який розглядав суспільний інтерес як суму індивідуальних інтересів.

В періоди соціальних криз, коли руйнуються звичні норми, правила і закони, дискредитується правляча еліта (а саме в такій ситуації перебуває Україна) зростає значення харизматичної легітимації. Однак для сучасного українського і релігійного і політичного поля характерна відсутність такої особи, яка б володіла сильним динамічним потенціалом, необхідним для здійснення кардинальних змін у цих сферах. Відтак звичними стали явища “узурпації харизми” та “вигаданої харизми”, що сприяють ескалації релігійних і політичних конфліктів, загостренню суспільної ситуації.

Сучасне українське суспільство являє собою нестабільну соціальну систему, яка щойно вийшла на шлях моделювання ринкової економіки і практичного втілення політичної демократії. В даній ситуації йому загрожує плутократія, яка викликає процеси трансформації і політики, і релігії в “професію”, “бізнес”, у засіб заробляння грошей, загрожує державній і національній безпеці, та слугує умовою існування корупції в яку можуть включатися вже не тільки політичні суб’єкти, а й релігійні агенти дії.

В цьому контексті “релігійна свобода” і “світоглядний плюралізм” набувають якісно нового ціннісного забарвлення і мають бути визначеними, не як якийсь особливий дар держави, а як природне право кожної людини на можливість вільного вибору релігії, віри в Бога, світоглядних орієнтирів і переконань, що б мали визначити сенс особистісного буття, мотиваційний каркас вчинків й поведінки індивіда.

Нехтування й ігнорування цього фактору, однобічність впливу держави на церкву, антагоністичний тип відокремлення церкви від держави, що заперечує можливість вільного партнерства між цими інституціями призводить до викривлень і збочень суспільного устрою. В умовах світоглядного вакууму сприяє виникненню квазірелігійних утворень як результату пошуків нової віри, нових духовних орієнтирів, цінностей та ідеалів.

Заборона чи тотальний контроль релігії з боку держави призводить до наділення наприродними властивостями осіб, спільнот, певних суспільних інституцій і виникнення так званих світських релігій, - соціоцентричних за своїм характером (зосереджених на сакралізації об’єктів земного походження). Вшанування небесних богів світські релігії підмінюють поклонінням “богам” земним; вони мають всі зовнішні ознаки релігії: віра в надприродні властивості предмета відповідного культа, міфологему, символіку, атрибутику, культову практику тощо.

Релігія будучи поєднаною з глибинними основами людського буття впливає на соціальні структури і цінності. Сутність цього впливу залежить від рівня релігійної свободи в певному суспільстві. А виміри релігійної свободи в свою чергу пов’язані з незалежно еволюціонуючими частинами доктрин в сучасних правових системах; її розуміння в тому числі залежить від впливу концептуальних розробок в різних галузях світського права.

Сучасна суспільна ситуація характеризується загостренням проблем національної, державної і духовної безпеки, фокус яких окреслюється тим, що:

1. Визначальною мегатенденцією сучасної епохи є тріумф індивідуалізму. Центральне місце в суспільстві займає індивід, який заміщає в цій ролі плем’я, націю, групу тощо, на свій розсуд обирає середовище, самостійно визначає свої дії і несе особисту відповідальність за власні вчинки, створює нові відношення і цінності, релігійний вияв яких може бути джерелом як етнічної, національної консолідації так і за певних умов – виявом руйнівної, асоціальної, антинаціональної сили.

2. Зміни в інформаційних та біологічних технологіях піднімаючи лаштунки над таємницею життя детермінують кризові явища в спіріосфері. В зв'язку з цим актуалізуються питання духовної безпеки (нові експериментальні технології в керуванні масовою та індивідуальною свідомістю тощо). Не тільки людське тіло, а й дух, душа потрапляє в сферу товарних відносин. Відбувається десакралізація особи, яка розглядається як механічна складова в галузі проектування, виробництва і застосування технологій інформації.

3. Держава поступово перестає бути базовим інститутом політичної системи і політичної організації суспільства. Процеси творення нової архітекτονіки світового співтовариства спричиняють руйнацію взаємозв'язку основних складників державної організації: власної території, власного населення, власного уряду, власної грошової одиниці та ін., а й відтак ставлять під сумнів їх функціональну спроможність, створюючи цим загрозу державній безпеці. Релігія феноменально перебуваючи щодо держави поза контекстом (в умовах демократичного суспільства) водночас в конфесійних своїх виявах константно взаємопоєднана з останньою.

4. Посилення креативного (інноваційного) компонента в постіндустріальних суспільствах детермінує широкомасштабні зміни в релігійному і політичному житті. Політика і релігія – важливі підсистеми сучасного суспільства, що перебувають у функціональних взаємозв'язках між собою та з іншими суспільними підсистемами і суспільством у цілому. Зумовлення політикою релігійних змін, трансформацій, її концентроване виявлення у релігії, а з іншого боку зворотній вплив релігії на політику (формулювання політичних ідей у відповідь на потреби релігійної сфери суспільного життя) свідчить про процеси політизації релігії і клерикалізації суспільства, які ведуть до виродження первісного призначення і функціональності і політики і релігії та загрожують суспільній безпеці.

В контексті глобалізаційних реалій актуалізується питання співвідношення релігії (релігійної діяльності) з економічною. Історія людства переконує, що релігія і економіка не такі вже й далекі як здавалося б на перший погляд, а можна сказати й – навпаки. Хоча й раннє християнство в багатстві вбачало причину вічних мук, вміння “робити гроші” – небезпека, багата людина – перший кандидат на прокляття, проте ідеї боротьби за віру Христову, боротьби з ересями прикривали комерційні справи, що призводили до розширення земельних володінь і податкового поля церкви. А вже Реформація і Ренесанс вміння “робити гроші” зводять в ранг божої милості та головного обов'язку. Однак необхідно зауважити на суттєвій різниці в тенденціях сучасного суспільства і навіть недавнього минулого. Якщо донедавна вирішальним економічним чинником була земля, потім капітал, то зараз в економіці на передній план виходить не матеріальне, а духовне (інформаційне) виробництво, сутнісним фактором якого є Людина.

Негативні наслідки науково-технічного прогресу та криза всіх програм модернізації (жодна з програм по вирішенню соціальних проблем не була виконана –

злочинність, злиденність, безробіття тлщо – не подолані, а навпаки), спричинюють переосмислення таких вічних питань, як: що таке людина, яка її роль та призначення у світі, як вона повинна діяти, щоб не позбутися органічної і духовної єдності з природою, не втратити смислу свого власного існування.

В зв'язку з певною науковою та практично-юридичною неспроможністю при вирішенні глобальних проблем, релігія намагається взяти на себе в цій ситуації функції рятівника. У чому можливо й криються витoki сучасної релігійної кризи, коли кожна релігійна течія чи конфесія відкрито або завуальовано претендує на абсолютну істину, інколи вдаючись до політичних амбіцій, що призводить до загострення як між- так і внутріконфесійних відносин. Вихід з цього тривкого становища можливий через юридичне створення усталеної суспільної позиції, ґрунтованої на засадах світоглядного плюралізму, який орієнтував би не на феномен релігійної відмінності, а на формування нової цілісності як поліфонії багатоманітності думок, поглядів, концепцій, релігій, у фокусі якої має знаходитись Людина.